

EFFECTES SOCIALS DE LA PESTA NEGRA EN LA CIUTAT DE VALÈNCIA AL SEGLE XIV.

MÍRIAM DEvesa BENLLOCH

XÀBIA, LA MARINA ALTA

Resum: Visió dels principals efectes socials que l'anomenada "pesta negra" provocà en la ciutat de València entre 1348 i 1395.

La temuda pesta negra feia la seua entrada en la ciutat de València a principis de maig de l'any 1348. Aquesta era una epidèmia originària d'Àsia central que ràpidament es propagà per Europa gràcies a la intensitat que havien adquirit les comunicacions comercials. Està provocada per la bactèria *Yersinia pestis*, una malaltia endèmica entre la població de rosegadors, concretament la rata negra, utilitzant les puces com a principal mitjà de contagi. Els símptomes més visibles eren l'augment de temperatura i l'aparició en el cos humà d'una mena de tumors o bubons –per això també és anomenada pesta bubònica-, localitzats en les engonals, les axil·les, darrere de les orelles i la gola, principalment. A més, l'infermetat es presentava bé en la forma bubònica –mortal en un 80%- bé en la forma pulmonar -completament

mortal¹. La seua incidència fou desigual segons les regions però, en termes generals, provocà un gran impacte en la població, afectant greument a aspectes demogràfics, econòmics, socials i culturals, entre altres. Així, la fam, la guerra i la pesta són els principals factors de la coneguda "crisi del segle XIV".

En aquest sentit, anem a centrar-nos en el cas de la ciutat de València. Per començar, cal entendre que la pesta o "glànola" -també anomenada d'aquesta forma pels contemporanis valencians- es presentà al llarg del segle XIV a través de diversos brots², sent el primer de 1348 el de major impacte. A aquest li seguí el de 1362, "la mortaldat dels infants", afectant majoritàriament a xiquets. A continuació, el de 1374 – 1375, nou llargs mesos que coincidiren amb un clima de crisi cerealística en Europa, el de 1380, un episodi menor de pesta. Tot seguit, el brot de 1383 – 1384 i, per últim, el de 1395³. Així, la ciutat de València fou afectada per onades de caràcter general, mostrant la seua incidència principalment en els mesos estivals.

Expansió del primer brot de pesta negra⁴.

¹ BALARD M., GENÊT J.P., ROUCHE M., *De los bárbaros al Renacimiento*, Akal, Torrejón de Ardoz, 1989, pp. 224 – 225.

² RUBIO, A., *Peste negra, crisis y comportamientos sociales en la España del siglo XIV. La ciudad de Valencia (1348 – 1401)*, Universidad de Granada, Granada, 1979, pp. 22 – 48.

³ Poc després de canviar de segle, l'any 1401, trobem altre brot.

⁴ Imatge extreta de:

http://www.kalipedia.com/kalipediamedia/historia/media/200707/17/hisuniversal/20070717klphi_suni_76.Ees.LCO.png

Com hem dit anteriorment, fou la primera gran mortaldat, en 1348, la que deixà una gran petjada en la mentalitat i vida social de la població. La presència activa de la pesta, o tan sols el seu rumor, creava un fort desequilibri, una situació límit que commocionava l'estructura econòmica i social, efecte que també es produïa en altres situacions com és la fam⁵. Era una infermetat terriblement contagiosa que no atenia a discriminacions de classe, sexe ni edat, tot i que és cert que la posició social dels individus podia determinar el seu destí, és a dir, podia aportar els mitjans per escapar del contagi. No obstant, és ben clar l'exemple de la reina, a qui la seua posició no li serví de res quan la pesta diposità la seua mirada sobre ella.

La reina Elionor de Portugal fou la segona muller del rei Pere IV el Cerimoniós. Aquests, després de les seues bodes, feren la seua entrada l'abril de 1348 en València, la qual es trobava en el context de la Guerra de la Unió. Segons Zurita en la seua obra dels *Annals d'Aragó*⁶, ja en el mes de juny morien tres-centes persones cada dia, encara que podria ser una quantificació un tant exagerada. Així, davant el perill de contagi, el rei i la reina acceleraren la seua fugida de la ciutat. Però sembla que la reina ja no disposava de bon estat de salut i, després de passar per Terol i Saragossa on els perseguia la pesta, s'establiren a Xèrica⁷. Allí, el trenta d'octubre el rei féu cridar a quatre

⁵ RUBIO, A., *Op. Cit.* pp.55 – 56.

⁶ ZURITA, J., *Anales de Aragón*, Institución <<Fernando el Católico>>, 2003, (Edició d'Àngel Canellas López. Edició electrònica de Jose Javier Iso, Maria Isabel Yagüe i Pilar Rivero).

⁷ El rei premià els serveis del seu metge, Pedro Ros, a qui li dona el forn reial de Villafranca de Morella. LÓPEZ DE MENESES, A., *Documentos acerca de la peste negra en los dominios de la Corona de Aragón*, Heraldo de Aragón, Saragossa, 1956, pp. 307 – 309.

metges de València, els quals no pogueren arribar a temps, ja que la reina morí víctima de la pesta abans de mitjanit⁸.

Per tant, tal i com assenyala Agustín Rubio, la pesta no sols era un fet mèdic, sinó també un "esdeveniment social"⁹, que causava una situació de terror entre la població. A més, si aquesta situació es repetia diverses vegades en la vida d'una persona, la inestabilitat adquirirà gran magnitud. És a dir, era una reproducció cíclica ja que, poc després de patir l'impacte del primer brot, la mort negra tornava a aparèixer de nou, i així es produiria successivament. De tal manera, cal assenyalar que l'epidèmia afectava greument en aquelles zones amb densitat de població, és a dir, els recintes urbans de les ciutats. Però també en llocs on vivien grups de persones, com els monestirs o els convents. Tal i com passava en una família, quan un membre era infectat, aquest contagiava a la resta.

La reacció més instintiva davant la pesta era fugir, abandonar la ciutat o, per contra, aquells que vivien extramurs no volien entrar en el recinte urbà. Però és ben cert que no tots podien permetre's fugir de la ciutat. La major part de la població no disposava dels recursos suficients com per abandonar el seu ofici temporalment. Encara que, en els moments més terribles de la primera gran mortaldat en 1348, hi hagué un moviment de fugida massiva i aturament de les tasques. Aleshores, eren els més adinerats els que podien fugir més fàcilment, ja que la majoria disposava d'altres residències fora de la ciutat. Però amb aquest fet, la ciutat es veié desamparada del seu aparell defensiu, el qual estava en mans dels oficials reials i de la noblesa. Per exemple, en el segon brot de pesta el 1362, es trobaven en plena guerra entre la Corona d'Aragó i la de Castella. La tensió arribaria fins al Consell de la ciutat, compost per la

⁸ MARTÍNEZ ORTIZ, J., "Una víctima de la pesta, la reina doña Leonor". En: *La Corona de Aragón en el siglo XIV: VIII Congreso de Historia de la Corona de Aragón (1 a 8 de octubre de 1967)*, v. I, València, 1969, pp. 9 -25.

⁹ RUBIO, A., *Op. Cit.*, p. 55.

burguesia, que romangué al front del govern municipal i els seus consellers acabaren víctimes de la pesta en moltes ocasions. Aquest arribà a reclamar la presència d'aquells que havien fugit i havien posat en perill la defensa del Regne¹⁰.

D'altra banda, les activitats econòmiques eren altament sensibles a la incidència de l'epidèmia, sobretot el comerç era el més afectat, ja que els mercaders estrangers evitaven entrar en la ciutat, quedant així desbastida de productes bàsics d'importació. De la mateixa manera, disminuïa la demanda de productes destinats a l'exportació, provocant així un "stock" que si li sumem la disminució del consum a causa de morts i fugides, podem fer-nos una idea de la situació econòmica. Ja en la primera gran mortaldat trobem una brusca reducció de la ma d'obra, per tant, augmentaren els salaris. Per exemple, en el Consell augmentaren un 25% el salari del notari oficial i després un 100% els salaris dels jurats, que passaren de cobrar 500 sous anuals a 1000¹¹.

Malgrat que la pesta atacava indiscriminadament a les persones, és clar que les classes baixes es veien més exposades al contagi al haver de romandre a la ciutat sense possibilitat de fugir i, a més, davant la crisi econòmica simultània eren les classes populars les més indefenses front als danys. La documentació parla d'una elevada mortalitat entre els pobres, que tal vegada s'explique perquè eren la majoria. Els hospitals s'emplenaven al màxim, entre els quals podem destacar l'Hospital de la Reina i l'Hospital d'En Clapers. No obstant, les persones es lamentaven per l'absència de remeis contra la pesta i la seua incurabilitat. Els metges, que freqüentment queien víctimes de l'epidèmia, a penes podien fer altra cosa que aconsellar mesures rudimentàries com allunyar els cossos dels empestats. Encara que és cert que eren els que advertien al Consell del perill imminent de la pesta, diagnosticaven el perill de

¹⁰ *Ibidem*, pp. 57 – 61.

¹¹ *Ibidem*, pp. 61 – 64.

contagi al observar els primers casos i decidien si el brot podia considerar-se com un cas de mortaldat general o no.

Com hem assenyalat, la presència de la pesta provocava una situació de pànic general. El fenomen era interpretat com un càstig que Déu enviava pels pecats que havien comés. Davant el fracàs de la medicina per trobar un remei eficaç a l'epidèmia, sols quedava recorre a Déu. Una idea col·lectiva de culpabilitat portava a

Il·lustració de la pesta negra en una Bíblia de Toggenburg, 1411.

la realització d'actes públics de pietat, amb la pretensió de suavitzar la ira divina i obtenir així l'aturament de les morts i la seua prevenció. Tots es veien víctimes i tenien la incertesa d'un més enllà pròxim. Així, el paper de l'Església era clau. Aquesta, per altra banda beneficiada enormement per totes les donacions que les víctimes deixaven en els seus testaments, era el mitjà pel qual aconseguir les indulgències. El Consell era el primer en acudir a l'Església i sol·licitar l'obtenció de la indulgència plenària, aplicació de la qual suposava esborrar tota senyal de pecat i, per tant, l'alliberació de qualsevol càstig en el més enllà¹².

Altre mitjà eren les rogatives i almoines. Era essencial la realització d'obres piadoses que reconciliaren a la ciutat i a Déu. Aleshores, el promotor principal de les processons generals era el Consell, el qual establia un dia especialment per honrar a Déu, fent-lo coincidir normalment amb alguna festivitat. La notícia es difonia a través de pregons i el Consell solia decretar festiu el dia de la rogativa per tal de que tots els habitants pogueren abandonar

¹² *Ibidem*, pp. 82 – 87.

les seues tasques i estar presents. A més, aquests actes s'acompanyaven d'accions caritatives repartint considerables quantitats procedents de les arques municipals entre vagabunds, pobres, ordes religioses i altres¹³. Tanmateix, trobem el cas dels flagel·lants, unes associacions penitencials que es flagel·laven en públic per demanar el perdó de Déu i es multiplicaren en nombre durant els temps de la pesta.

D'altra banda, l'ambient de tensió i por que portava la pesta generava entre la població un furor repressiu. Delictes que abans es toleraven, ara concentraven tota l'atenció. Així, les minories religioses com jueus i moros eren responsabilitzats del mal de la pesta i rebien tota la indignació social. Consideraven que els pecats comesos en les jueries i moreries encenien la ira de Déu. En el cas dels jueus, creien que havien enverinat les aigües potables. Aquest fou un fenomen general en Europa, on s'estengueren matances de jueus, destacant els regnes hispànics on la violència fou molt intensa¹⁴. Igualment, culpabilitzaren altres sectors de la societat com prostitutes, vagabunds, jugadors i altres que amb els seus pecats eren els causants de l'arribada de l'epidèmia.

Cal destacar una conseqüència positiva de la irrupció de la pesta negra pel que fa a l'aspecte higiènic, al qual se li prestà més atenció. El Consell de València emprengué la tasca de procurar un millor estat dels espais públics, pensant així que prevenien l'epidèmia. Davant el deteriorament dels carrers, els consellers encomanaren a varies persones la tasca de netejar els carrers de brutícies i animals morts, assignant-los un salari a compte de l'erari municipal. Encara que aquesta tasca era en principi temporal i per als mesos d'estiu, pel que s'observa els resultats tingueren èxit, ja que en els anys següents

¹³ *Ibidem*, pp. 87 – 92.

¹⁴ BALARD M., GENÉT J.P., ROUCHE M., *Op. Cit.*, p. 225.

adoptaren disposicions semblants fins que el 1401 es fixà amb caràcter permanent el servei municipal de fems¹⁵.

En conclusió, la incidència de la pesta negra en el segle XIV deixà la seua petjada en els diferents aspectes que afectaren a les distintes capes socials de la ciutat de València. Sense discriminació, la mort negra perseguia a tot aquell que es situara al seu davant, tot i que les capes més altes disposaven de més facilitats alhora d'evitar el seu contagi. Però, com hem vist, ni tan sols la reina Elionor pogué fugir a l'epidèmia per molt que escapara. D'altra banda, l'efecte de la pesta en les mentalitats fou enorme. La por féu aflorar una hipersensibilitat social acompanyada de tensions i violència, amb una religiositat molt present. Per últim, és fonamental comprendre que, malgrat la mortalitat que provocà la pesta en tota Europa i particularment en València, la població de la ciutat no experimentà una depressió comparable a la d'altres zones europees¹⁶. El progressiu creixement demogràfic que fins al moment s'havia produït, durant la segona meitat del segle XIV s'estancà però la regressió demogràfica no arribaria fins les primeres dècades del segle XV¹⁷.

¹⁵ RUBIO, A., *Op. Cit.*, pp. 76 – 78.

¹⁶ CRUSSELLES GÓMEZ, E., "La población de la ciudad de Valencia en los siglos XIV y XV", *Revista d'història medieval*, nº10, 1999, pp. 45 – 84.

¹⁷ L'estancament demogràfic no sols es produí per les conseqüències de la pesta, sinó pel conjunt d'efectes que produïren les guerres, la fam i l'epidèmia, provocant alhora una crisi econòmica.